

A vallásos népmese nyomában

Bálint Péter: *A vallásos mese hermeneutikája. Irodalmi és etnohermeneutikai tanulmányok.* Magyar Napló, Budapest, 2024. 490 old.

Bálint Péternek *A vallásos mese hermeneutikája* című kötete izgalmas és mélyreható betekintést nyújt a vallásos mesék világába, azok értelmezési lehetőségeibe. A tanulmánykötet 2024-ben jelent meg a Magyar Napló Kiadó gondozásában, és a szerző egy korábban megjelent tanulmánykötetének folytatása (2022-ben látott napvilágot a *Jézus-mintázatok a népmesékben* című kötet, ugyancsak a Magyar Napló Kiadónál), mely tematikailag és módszertanilag is illeszkedik az előző kötethez.

A szerző irodalomhermeneutikai és etnohermeneutikai módszerekkel közelíti meg a népmeséket, és hangsúlyozza, hogy ezek a hit és az erkölcsi tanítások közvetítői, tehát messze túlmutatnak az oly sokat említett szórakoztató funkción. A kötetben szereplő tanulmányok több tudományterületet érintenek: irodalomtudományt, filozófiát, folklorisztikát, vallástudományt, hermeneutikát, így komplex és sokrétű elemzést nyújtanak.

A könyv központi kérdése, hogy miként jelenik meg a vallásos mesékben, példázatos történetekben a vallásos tanítás, a lokális és felekezeti közösség erkölcsi és vallási rendje, a mesemondó egyéni hit- és isten-élménye, valamint hogyan értelmezhető a mesemondó szerepe, aki nemcsak példázatos történeteket közvetít, hanem gyakran

tudatosan vállalja az „alkotói-tanítói” magatartást is a közösségben.

A kötet előszavában alcímként feltüntetett Paul Ricoeur-idezet pontosan rámutat arra a módszertani gyakorlatra, amellyel a tanulmánykötet írója a népmesékhez közelít: „Csak a szöveg megértése révén ismerem meg igazából a tárgyat”. A könyv írója több száz mesenarratíva ismeretében hangoztatja, hogy a mesemondók személyes vallási hitélménye, az évszázadokon át hallott példázatok és bibliai történetek mély nyomot hagytak a mesenarratívákban. Bálint Péter határozottan szorgalmazza a mesekutatás új értelmezési lehetőségeinek teret adó, interdiszciplináris kutatásokat, valamint a varázsmeséken belül a vallásos meséről, ennek a mesetípusnak a létezéséről és a műfaji sajátosságairól való párbeszédet, mely bántóan hiányzik a magyar népmesekutatásból.

A kötet tizenkét önálló címmel ellátott tanulmányt foglal magában, melyek tematikailag több kisebb egységre tagolhatóak.

A „vallásos mese” mint a példázatos történetmondás mintázatai című első tanulmány a hallott és írott szakrális és irodalmi szövegek interpretációjával foglalkozik a népmesékben. Részletesen tárgyalja a sokszor írástudatlan mesemondó laikus interpretációs képességét, aki a konfigurációs aktus

által példázatos történeteket hoz létre, melyeknek célja az önismereten és önmegértésen túl többek között az erkölcsi tanítás, a csodák világába való felemelés, a feszültségek feloldása, az útmutatás. A szerző az úton levés és útmutatás narratíváit kettős értelemben világítja meg: egyrészt a hősök élettörténetében a segítők adnak útmutatást, melynek az önazonosság megteremtése, az önállóság, az önmegmutatás vagy a más világra jutás a célja, másrészt pedig a meséken keresztül a mesélők a hallgatóság-nak adnak életvezetési, erkölcsi útmutatásokat a példázatos elbeszéléseken keresztül.

A második tanulmány a vernakuláris hit megjelenését vizsgálja a mesenarratívában, kiemelve a vallásos elemek interpretációját. Külön figyelmet érdemel az „Imago Dei”-gondolatkör megjelenése, vagyis az „Isten képmására teremtett ember” narratív képzete. A szerző ezen a fogalmon keresztül elemzi az isteni kép megjelenését a mesékben, különös tekintettel az álmokra, látomásokra és a fény szimbolikájára. Kitér a szóbeliség működésére és a bibliai szövegek értelmezésének módjára, az egyházi személyek és a mesemondó nyelvi kompetenciájának különbségeire, valamint a mesemondó vallásos tudásának lehetséges forrásaira. A prédikátor szerepét is elemzi, bemutatva, hogyan alkalmazkodik a hívek elvárásaihoz és nyelvezetéhez, illetve, hogy hogyan módosulnak a mesemondó által elmondott narratívumokban a vallási fogalmak. Végül a bibliai motívumok és a hiedelemtörténetek összefonódását tárgyalja a narratívumokban. Vernakuláris nyelvezetét és funkcióját tekintve mind a hiedelemtörténet, mind a vallásos mese a mesemondó memóriájában és előadásában folyamatosan párbeszédben állnak egymással, egyik rákérdez a másikra.

A harmadik téma, amelyet Bálint Péter részletesen tárgyal, a szent, szentek, szentség megjelenése a vallásos mesékben. Felvetődik a kérdés, hogy vajon képesek vagyunk-e

megérteni azt, amit a rurális közösségben élő, egyszerű hívő a bibliai szövegek élőszavas magyarázataiból valamilyenképpen személyessé tett és megértett, illetve hogy ugyanazt értjük-e, amit a mesélő önnön világtapasztalatából és hagyománykészletéből továbbadott elbeszéléseiben a hallgatók számára. A szerző rámutat a népmesékben megjelenő szentek kettős természetére. A jó és a rossz sohasem egyoldalú, mivel ez vétene a mese szellemisége ellen, és ellehetetlenítené az ígéletben anticipált „új-én-állítást” és a közösségi tapasztalatokon nyugvó etikai önreflexiót. A mesében a tisztátalan sem rossz, hanem átkozott, betegségben szenvedő vagy megszállott, ezért kell megtisztítani, gyógyítani, vagy az ördögöt kiűzni belőle.

A tanulmány egyik alfejezete a szent idő és szent hely fogalmát vizsgálja a mesenarratívákban, különös tekintettel a vallásos hit és a mesemondás kapcsolatára. A mesemondó az emberi élet véges idejével szemben a prédikációkból ismert örökkévalóságot szimbolikusan, az örök jelen és ismétlődés formájában értelmezi. A bibliai történetek és a személyes istentapasztalatok a mesei elbeszélés részévé válnak, gyakran rejtett hitelményként vagy a szereplők szócsöve mögé rejtve. A szent idő és tér megjelenése a mesékben azonban nem egységes: földrajzi, kulturális és közösségi sajátosságok befolyásolják az egyéni narratív értelmezéseket.

A következő tanulmány címe az *Amikor a mesemondás lélektanulmányi gyakorlat*, amelyben a szerző Jakab István görgegyüvegcsúri mesemondó *Az égig érő fa* című meséjének szöveghermeneutikai elemzése által a mesemondás közösségre kifejtett hatásait világítja meg. A mesemondás igazodik a lokális közösség gondolkodásmódjához, értelmi, nyelvi szintjéhez, a történetből lesűrűsíthető etikai elváráshoz. A mondás célja nem csupán az informálás, hanem a közösség jellemének, gondolkodásának, tevékenységének az átformálása is, mivel az elbeszélte történetek és sorspéldázatok segítik a közösség

lelkigyakorlatát is. A mesemondó bölcs tanácsadói szerepe abban mutatkozik meg, ahogy a mesemondás során megvilágítja az erényeket és a bűnöket, mely saját erkölcsi világlátására, valamint a közösség morális rendjére is enged következtetni. Az elemzett mesében megjelenő kertészfiú alakja a tanítványi lét metaforájaként értelmezhető. A térbeli felemelkedés az égig érő fán nemcsak a fizikai síkban jelent felfelé haladást, hanem a szófogadás, tanulás, erénygyakorlás, testi-lelki önmegtartóztatás által erkölcsi, szellemi szinten is.

A következő két fejezetben a szövegalakítás két narratív elemét vizsgálja a szerző: a hívószerű szerepét, illetve a párbeszéd szövegalakító szerepét. Felmerül a kérdés, hogy a mesemondó hogyan archiválja a szószéken vagy a lokális színtéren hallott bibliai történetet, és hogyan válogat mesemondás közben az emlékezetéből felbukkanó szavak között, amelyekkel képes megjeleníteni egy előzetesen már létezett, refigurált és személyessé tett történetet?

Bálint Péter a hívószerűt vagy a hívószavak együttesét tartja az emlékezet működését könnyítő elemnek, a folkloristák által sokat említett szűzsé mellett. A mesemondó ezek segítségével együttesen teremti meg a mesenarratíva újszerű és koherens összefüggését. A szerző kiemeli a narratívából olyan szavakat vagy szóösszetételeket, amelyek hívószóként működnek a vallásos mesékben. Csoportosítja őket névszói és igei formák szerint, valamint tulajdonságokat, státusokat, ígéreteket kifejező szavak szerint.

A hívószerű viszont nemcsak az emlékezetből fellobbanó és az eredetihez hasonló kifejezést jelenti, hanem a mesei dialógusban elhangzó hívószerűt is. A hívás mint megszólítás valamilyen eljövendő ígéretre, a közeljövő megértésére való felszólítás, illetve az erényre való figyelemfelhívás is egyben. Az ezt követő fejezetben el is jutunk tehát a szövegalakítás egy másik fontos eleméhez: a párbeszédhez, amely a meseszöveget

struktúráját és a mesemondás dinamikáját alakító beszédegységként funkcionál, és amelyet mindig előkészít a mesemenetben egy találkozás. A szerző a mesenarratívákban a mesehős találkozásait és az azt követő párbeszédet vizsgálja az ősz öregemberrel, a tündérkirálynővel és a segítővel. Ezek a szereplők különböző funkciókat töltenek be: a vezető/informátor, a közvetítő/megbízott, a segítő/a tudásforrás szerepét öltik magukra. A hős számára iránymutatást, tanácsot, ígéretet, megfelelő tudást vagy konkrét segítséget nyújtanak. A párbeszédekben mindez a hívás és az arra adott válasz formájában jelenik meg.

Látható-e, ami természeténél fogva láthatatlan? Ez a kérdés, amelyet a szerző a következő tanulmány címében felvet, egy izgalmas teológiai és filozófiai probléma, mivel a láthatatlan az emberi szem számára természeténél fogva nem érzékelhető, de mégis megjelenhet különböző közvetítő eszközök révén. Isten vagy a transzcendens lények az emberi érzékelés számára különböző módokon nyilvánulhatnak meg: látomásokban, álmokban, szimbólumokban, természeti jelenségekben. A mesékben a láthatatlan világ képi és nyelvi formát ölthet, amelyet a mesemondó képzelete mozgósít. Ez a tanulmány két mesenarratívát vizsgál összehasonlító elemzésben, amelynek középpontjában Szűz Mária és a keresztlánya közötti diskurzus áll. Az elemzés egy ungi változatot (*Szűz Mária megbünteti a keresztlányát*) és egy püspökladányi változatot (*Liza és Szűz Mária*) vet egybe. Valószínűsíthető, hogy egy ismert mesei motívumba, miszerint egy titkos szobában egy ismeretlen lény lakozik, a mesemondók beleszótták bibliai ihletésű látomásukat. A mesemondók a láthatatlan, de mégis látni vágyott lényt magával Istennel vagy Szűz Máriával azonosították. A láthatatlan lényt a mesemondók lobogó tűzben, illetve vakító fényben képzelik el, mely isteni attribútum is, de rejtőzködés is egyben.

A következő tanulmány a kánai menyegző történetét vizsgálja a folklórszövegekben. A borszaporítás, valamint a lakoma motívuma két mesenarratívában is azonosítható: Fedics Mihály *Az Úr Jézus Krisztus és a parasztyerek* című meséjében, illetve az *Igazság és Hamisság* című mesében. A narrációs különbségek a kanonizált szövegek és a meseszövegek között az eltérő nyelvezetben mutatkoznak meg, illetve a folklórszövegek kidomborítják Krisztus esetetek iránti védelmező szeretetét.

A lehetetlen kérése és a kígyó-asszony segítsége című tanulmányban *A bíka menyecske* ketesdi népmese szöveghermeneutikai vizsgálatát olvashatjuk. A mesemondónó a békabőrben élő nőt a kígyó karakterével ruházza fel. Az állatbőrcherét a szerző tudatos mesemondói fogásnak véli, mely a látás és az észlelés tudatos megtévesztésére szolgál. A bibliai történetek, motívumok mesébe szövése a hallgatóság meggyőzésére szolgál a példázatos elbeszélés által, ennek szövegbeli feltárására a szerző a percepció kritikát alkalmazza, mely a mesemondás szándékára és a jelentésképződés működésére világít rá, amely nem független a hallgatóság előzetes tudásától, tapasztalatától, kulturális hétértéktől.

A mesei alak kettősségét jelzi a mesemondó által tudatosan alkotott narratív konfliktusforrás is: a királyfi előtt feltűnő csábító szépségű nő és a férj előtt rejtőzködő magatartást mutató csúnyabéka-alak. A béka alakjához köthető mágikus-mitikus tudást és a kígyó alakjához köthető szakrális tudást szervesíti egybe a mesemondónó, mely a közösségben közös tudásként feltételezhető, ezáltal a példázatos történet elbeszéléséhez megfelelő alapot biztosít.

A következő két fejezetben a szerző a mesenarratívákban megjelenő isteni gondviselés két oldalát szemlélteti: az első részben az isteni kegyelem, a keresztesítés és az adományozás témáit járja körül, a második részben pedig az isteni büntetést és a bűn

aspektusait vizsgálja. Az isteni gondviselés a mesehős sorsának alakulásában mutatkozik meg a legjobban, és ebben kapnak szerepet az isteni lények: Isten mesei alakja, a földön járó Krisztus, az Isten küldötte emberek és a szentek, akik pártfogóként, tanítóként vagy az újjászületést biztosító lényekként jelennek meg. A tanulmányíró Paul Beauchamp francia teológust idézve vallja, hogy „a gondviselés csak azt az embert ismeri, aki úton van”, viszont a mesenarratívák tükrében kirajzolódik, hogy az úton levőkre sem egyformán igaz a gondviselés, van, aki kiügyeskedni szerencséjét, van, aki önsorsrontó életvezetése folytán elvételi célját, és csapdába kerül, van, aki kiérdemli az isteni gondviselést ártatlansága, szívbéli jósága, új emberré válása által. A tanulmányíró rámutat arra, hogy számos mesevariánsban a Szent Pál-i emberkép „transzformációs dinamikája” határozza meg a hős sorsának és az események összefüggéseinek alakulását. Isten vagy annak küldötte cselekvése révén a hős átalakul, ezáltal visszanyerve azt a képességet, hogy ismét maga irányítsa életét. Ez az átalakulás nem csupán fizikai vagy társadalmi értelemben történik meg, hanem erkölcsi és spirituális szinten is, ami a történetek példázatos jellegét erősíti.

Az isteni gondviselés pozitív oldala mellett tagadhatatlanul megtalálható a pusztító, büntető aspektus is. A tanulmányíró részletesen vizsgálja a mesenarratívákban megjelenő bűnöket és vétkeket, melyek a természeti törvények, az ó- és újszövetségi törvények, tilalmak, illetve a lokális közösség erkölcsi normarendjének áthágásával keletkeznek, és súlyos büntetést vonnak maguk után.

A mesenarratívákban a hősökre irányuló harag, irigység és az ebből fakadó bűnelkövetés példáit láthatjuk. A mesemondók példázatos történeteikkel egyrészt saját, vélt vagy valós sérelmeikből fakadó feszültségeiket oldják fel, másrészt visszatartják a hallgatóságot a bűnelkövetéstől. Meséikkel

a krisztusi felebaráti szeretetre és az erőszakmentességre emlékeztetnek, így erkölcsi iránymutatással is szolgálnak.

A záró fejezet, mely a megbocsátás és ítélkezés narratív formáit vizsgálja, tematikájában az előző két fejezettel alkot egységet. A megbocsátás aktusa felveti azt a kérdést, hogy kinek van joga az elkövetett és feltárt vétket megbocsátani. Annak, akivel szemben a bűnt elkövették, vagy a közösségnek, melynek egyik tagjával szemben követték el a bűnt? A mesenarratívák vizsgálata által a tanulmányíró bizonyítja, hogy a szövegekben a közösségi jogsértés helyett hangsúlyosabb az egyéni nagyvonalúság, mely a szereteten alapuló megbocsátásban, valamint a felsőbb hatalom ítéletére hagyatkozásban mutatkozik meg.

A tanulmányíró figyelmét nem kerüli el az a megszokottól eltérő narratíva sem, ahol a megbocsátás és ítélkezés helyett az áldozat inkább a feledésbe menekül, és „az idő vasfogára” bízva a történeteket. Egy szlovák népmese (*A harmatban fogant hajadon*) az apa bűneit sorakoztatja fel, akit halála után a bűnei megbocsátásának hiányában még a föld is kivet magából. A tanulmányíró a haragot olyan késleltető erőként nevezi meg, amely akadályozza a megbocsátást.

Több mesei példából láthatjuk, hogy a mesemondó igazságérzete meghatározza az ítélkezés módját vagy annak elmaradását. A kötetben több olyan példázatos történet

is elemzésre kerül, ahol a szeretet felülírja az ítélkezés gyakorlatát, és amelyekben a hős inkább a megbocsátást választja a szeretet nevében.

A halálbüntetés ítélete azokat a szereplőket sújtja, akik olyan bűnt követnek el, amelyek az emberi élet szent jellegét sértik meg, ezért a kegyetlen ítélet nem kerülhető el, sőt példamutatás-jellegű. A mesekutató négy olyan kegyetlen, halálos ítéletet említ, amelyek a leggyakoribbak a mesenarratívákban: az összedarabolás, a ló farkához kötés, a szeggel kivert hordóba zárás és hegyről legurítás, illetve az akasztás. A megbocsátás és ítélkezés narratívái a hallgatóság morális épülését szolgálják.

Összegzőképpen elmondható, hogy a kötet egy alaposan kidolgozott, széles körű elemzése a vallásos meséknek, mely a magyar mesekutatás területén hiánypótló jellegű. Az interdiszciplináris megközelítés és a szöveghermeneutikai módszerek gyakorlati használata által komplex képet kaphatunk a vallásos népmesék világáról. A könyv a nyelvezete és témája miatt elsősorban szakmai közösségnek ajánlott, de az olyan laikus olvasók számára is tartogat érdekességeket, akik szeretnék mélyebben megismerni a vallás és az orális kultúra összefüggéseit a népi mesemondás hagyományában.

LUKA ÉVA